

РІШЕННЯ
разової спеціалізованої вченої ради
про присудження ступеня доктора філософії

Разова спеціалізована вчена рада

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

(повне найменування закладу вищої освіти (наукової установи),

Міністерства освіти і науки України, Харків

ухвалила рішення

підпорядкування (у родовому відмінку), місто)

про присудження ступеня доктора філософії галузі знань 03 Гуманітарні науки

(галузь знань)

на підставі прилюдного захисту дисертації «Богословська антропологія політичного представництва»

(назва дисертації)

за спеціальністю 033 Філософія

(код і найменування спеціальності відповідно до Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти)

"16" лютого 2024 року.

Бакіров Денис Русланович

1994 року народження,

(прізвище, ім'я, по батькові (у разі наявності) здобувача)

громадянин України

(назва держави, громадянином якої є здобувач)

освіта вища: закінчив у 2017 році Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

(найменування закладу вищої освіти)

за спеціальністю інформатика

(за дипломом)

Працює викладачем в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Міністерство науки та освіти, Харків

(посада)

(місце основної роботи, відомче підпорядкування, місто)

з 01 лютого 2019 р. до цього часу.

Дисертацію виконано у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна

(найменування закладу вищої освіти (наукової установи),
підпорядкування, місто)

Науковий керівник (керівники) Філоненко Олександр Семенович

(прізвище, ім'я, по батькові (у разі наявності),

доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри теорії культури та філософії науки

філософського

факультету

ХНУ

ім.

В. Н. Каразіна

науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада)

Здобувач має 7 наукових публікацій за темою дисертації, з них 3 статті у періодичних наукових виданнях інших держав, 4 статті у наукових фахових виданнях України, 0 монографій (зазначити три наукові публікації):

1. Бакіров, D. (2022). Rex Iudæorum: від тернового куща до тернового вінця. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії», № 66 (2022), с. 47-51. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2022-66-5>

2. Bakirov, D. (2023). The “ages” of civilization as the structures of political representation. *Філософія освіти. Filosofiya Osvity. Philosophy of Education*, 28(2), 197–213. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-11>

3. Bakirov, D. (2023). The Character of Russian Elite: Intelligence and Intelligentsia, Dictatorship and Contradiction. *The Higher Education of Ukraine. Вища освіта України. № 1 (2023)*, pp. 18-23. 2023-05-01 | Journal article DOI: 10.32782/NPU-VOU.2023.1(88).02

У дискусії взяли участь голова і члени разової спеціалізованої вченої ради та присутні на захисті фахівці:

1. Прокопенко Володимир Володимирович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. (Голова).

Роботу оцінено позитивно. Зауважень немає.

2. Білецький Ігор Павлович, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри теорії культури і філософії науки філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (Офіційний рецензент).

Роботу оцінено позитивно, висловлено зауваження:

1. Головним концептуальним недоліком роботи, як на мене, є аж занадто висока оцінка чи навіть переоцінка ролі філософії Гегеля для процесу становлення політичного дискурсу Заходу. Як у його діалектичній для демократії, так і недіалектичній для авторитаризму. Зокрема, як на мене, значно більшу роль у становлення дискурсу демократії зіграла філософія не Гегеля, а британського лібералізму та сенсуалізму Дж. Локка та його послідовників з їх ідеєю «здорового глузду» (robust sense), природного стану, суспільного договору тощо.

2. Другий концептуальний недолік витікає з першого, а саме переоцінення ролі діалектики для мови авторитаризму – тоталітаризму з її діалектичними софізмами. В цьому зв'язку доцільно згадати концепцію К. Поппера, викладену в його книзі «Відкрите суспільство та його вороги», яка репрезентує (як на мене) знову ж таки «англосаксонську» точку зору, зіпєрту на зазначений «robust sense». Якщо виходити з цього, то виходить, що роль діалектики дещо перебільшена. Тут, щоправда, я хочу відразу зазначити, що щодо зазначених моментів можуть існувати різні точки зору, в т.ч. точка зору автора роботи та точки зору протилежні їй. Тому ці зауваження є радше питаннями для подальших досліджень

3. Бойченко Михайло Іванович, доктор філософських наук, професор, виконуючий обов'язки завідувача кафедри української філософії та культури філософського факультету імені Тараса Шевченка, (Офіційний опонент).

Роботу оцінено позитивно, висловлено зауваження:

1. По-перше, автору дисертації варто було би більше уваги приділити темі деліберативності у політиці. Автор звертається до цієї теми на с. 33, 35, 65, 69, 112 та 219 своєї дисертації, однак, це більшою мірою згадування позицій інших авторів, тоді як власну розгорнуту концептуальну позицію щодо деліберативності він не пропонує. Не згадано у дисертації праці українських авторів, які досліджували амбівалентність концепту деліберативності у його застосуванні у політичній філософії – наприклад, наукові статті у «Філософській думці» Світлани Щербак та Наталії Фіалко. Втім, так чи інакше, а саме сфера деліберативної демократії виявляється основним «полем бою» між конститутивною та інструментальною версіями політичної репрезентації, які досліджує автор. Від того, які форми деліберативності виявляються домінуючими у політичній системі, значною мірою залежить переважання тієї чи іншої форми політичного представництва. Наприклад, важко

очікувати захисту цінностей ліберальної демократії у деліберації в рамках закритого клубу так званих «капітанів бізнесу», яких в Україні нерідко не зовсім коректно іменують «олігархами». Водночас, такі «капітани бізнесу» нерідко виявляються схильними більше підтримувати популістичних політиків. Все це заслуговувало би на більш ретельний аналіз в концептуальному полі дослідження політичного представництва.

2. По-друге, дисертант майже не звертається до теми красномовності (лише на с. 106, 131 і 154), тоді як ця тема є дуже важливою як у демократичній політичній системі, так і у царині богослов'я і теології. Зокрема, ця тема займає значне місце у філософії Томаса Гобса, до якої дисертант звертається у зв'язку із темою суверенітету. Досягнення такого суверенітету у Гобса не відбувається саме собою через постать абсолютного монарха чи іншого абсолютного очільника держави (первісно для Гобса це був саме Олівер Кромвель). Натомість, Гобс апелює до необхідності досягати політичної легітимності через звернення до авторитету Біблії і вміння її контекстуально інтерпретувати, а особливо влучно і переконливо доносити біблійні істини до слухачів у площині політичного дискурсу. Все це можна було би залучити до розгляду у даній дисертації.

3. По-третє, дисертант не повною мірою використав потенціал теорії перформативності у розкритті теми політичної репрезентації. У рукописі дисертації тема перформативності згадана доволі часто: на с. 45, 70, 83, 144, 156, 173, 176, 195, 229 та 231. Однак, дисертант не ставив собі спеціальною метою розкрити перформативність у її стосунку до презентації та репрезентації. У 2020 році таке завдання переважно на естетичному матеріалі, але з виходом на політичну проблематику у Україні виконала Марія Лігус з дисертацією «Перформанс як комунікативна подія: соціально-філософський аналіз». Справа у тому, що саме перформативність нерідко постає як вирішальний аргумент на користь успішності того чи іншого типу репрезентації. Інколи концептуально і теоретично добре продумані і впорядковані моделі програють менш організованим і теоретично обґрунтованим моделям, або взагалі політичній стихії саме у площині практичного успіху. Так, наприклад, більшість популістських рухів виявляється значною мірою такими, що керуються інтуїтивними рішеннями, керуванням «у ручному режимі», у стилі вільної реакції на запити публіки, реагування на загальну «політичну атмосферу», а не такими, що слідує чіткій політичній стратегії. Невипадково, що стратегічно такі рухи, як правило, програють у політичній боротьбі, але тактично вони нерідко беруть гору над своїми політичними супротивниками – і цього виявляється достатньо для того, щоби отримувати політичну владу навіть у демократичній країні.

4. По-четверте, варто було звернутися у методології до праць такого німецького представника філософської антропології, як Арнольд Гелен. Зокрема, заслуговує на увагу його концепція соціальних інститутів як втілення соціальної раціональності та засобу досягнення «розвантаження» особистості. Видається, що політичне представництво можна розглядати якраз як певну версію такого інституційного розвантаження людини у політичній площині. Втім, докладніший розгляд цього сюжету може стати предметом подальших наукових досліджень дисертанта.

**4. Христокін Генадій Володимирович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри реклами і зв'язків з громадськістю факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету.
(Офіційний опонент):**

Роботу оцінено позитивно, висловлено зауваження:

1. Не розкрито відношення між системою практик, з яких складається православна церква і теорією карально-замісної спокути. Теологічна цінність цієї роботи могла би бути збільшена якщо би в ней

відбувся конструктивний діалог між Кальвінізмом і Православ'ям. Дисертація може бути концептуально-методологічною розвідкою перед таким діалогом. У певному сенсі, вся дисертація є спробою відповісти на питання про представленість народу в діях влади, про динаміку дій влади від імені народу. Відповідь Бакірова лежить у діалектиці обличчя та імені, персонального та політичного: народ несе політичну відповідальність за персональні дії політика, політик несе особисту відповідальність за політичні дії народу. Політик - персона, яка діє від імені народу. Історично, ця діалектика збігається з переходом від особистих стосунків з Богом до створення Ізраїлю як політичного тіла, з переходом від Якова, який бачив Лице Бога, але не пізнав Ім'я, і Мойсеєм, який пізнав Ім'я, але не бачив Лице. Однак, для того, щоб чіткіше відповісти на поставлене запитання, Бакірову слід провести категоризацію представницької дії. У рамках якої концепції можна говорити про відповідальність народу за дії влади чи політиків? Цікавою є пропозиція Бакірова, що це можна зробити у рамках теорії карально-замісної спокути. Однак, не розкрита конкретна структура того, як політичні актори, влада та народ, стають відповідальними за дії один одного.

2. Бракує аналізу ключових християнських практик поза молитвою та літургією. Тобто богослужіння поза богослужінням, або літургії після літургії. Бакіров дуже постарався показати спадкоємність між літургією і секулярною політикою. Якщо виразити суть роботи в одному постулаті, він може звучати так - «політична репрезентація є духовною вправою». Однак цей аналіз може багато виграти від розгляду таких практик як мучеництво (martyria), воскресіння, соборність, нерозривність мислення і любові, аналіз мови присутності. Такий аналіз доповнить відповідь про зв'язок між прямою і непрямою участю в заступницькій молитві Христа. Загалом - аналіз зв'язку між обожненням і заступницьким спокутуванням, між деїфікацією і субституцією. Саме цей аналіз дасть змогу дисертантові реабілітувати роль політики і політиків у сучасному світі. У такий спосіб можна буде легітимізувати політичну дію, вкоренивши її у словах св. Петра про «царське священство» (1 Петра 2:9).

3. Бакіров не приділяє достатньо уваги питанню про місце заступницької молитви в християнській церкві порівняно з іншими релігійними традиціями. Бакіров стверджує, що особливість християнства полягає в ототожненні божественності з актом заступництва: центральний постулат християнської догми свідчить, що Бог здійснив заступництво, став на місце людини, щоб людина могла стати на місце Бога. Саме участь у відносинах заступництва, представництва, робить Якова-Ізраїля, Рахіль, Мойсея, Ісуса, Марію, Іоанна Предтечу, ангелів, усіх святих і всіх християн ланками божественного взаємо-представлення, або просто одкровення. Ці твердження потребують підведення під них вагомого доказового підґрунтя і, головне, кропіткої теоретико-концептуальної роботи, що перебуває лише в зачатковому стані в самому тексті дисертації. Необхідно виконати герменевтичний аналіз Біблії, Отців Церкви та літургійних текстів, щоб продемонструвати тему заступницького клопотання як центральну не лише для релігії, але й для політики.

4. Нарешті, чи не вважає дисертант, що в часи кризи представницької демократії, розвиток в сучасному політичному дискурсі теорій представництва є занадто наївним рішенням? Які шляхи і кроки подолання цієї кризи пропонує дисертант? Як повернути довіру до інститутів представницької демократії тоді, коли все більшої ваги набувають методи прямої авторитарно-популістичної політики? А якщо ми згадаємо, що живемо в постсекулярну і постхристиянську добу цифрових технологій, коли люди не мотивуються релігійними принципами і протестує проти занепаду еліт засобами електронної демократії, то хіба можливе в такій ситуації реальне повернення до теорій представницької демократії?

5. Култаєва Марія Дмитрівна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, **(Офіційний**

опонент).

Роботу оцінено позитивно, висловлено зауваження:

1. Дисертація написана англійською мовою, дисертантом опрацьовано велику кількість іншомовних джерел, що поза усяким сумнівом є проявом академічної доброчесності у її достеменному розумінні (*academic integrity*) і демонстрацією ерудиції автора. Але тут, мабуть, неочікувано для дисертанта виникають пастки. Передусім це торкається розбіжностей між епістемними культурами в рамках англосаксонської і української філософських традицій. Так, україномовний концепт політика з усіма його семантичними нюансами передається одним словом, у більшості слов'янських мов, на основі яких формується культура знання. Натомість в англійській епістемній традиції поняття політика зазнає вербальної диференціації: це три терміни з різним змістовним обсягом: *politics* (прийняття рішень, опис реальних політичних процесів, процесуальність політичного представництва, тощо), *polity* (інституційний вимір, конституція, норми, формальний аспект політичного представництва тощо) і *polisy* (зміст, завдання, політичні програми, розуміння змісту і значення політичного представництва). У тексті дисертації це розрізнення не ураховується, усюди вживається термін *politics*. Більш обережно варто було б ставитись також і до канонічної біблійної термінології. Зокрема, «інобуття» в англійських біблійних текстах передається словом *otherness*, натомість авторські версії перекладу біблійних понять (с.176) є неприпустимими, особливо коли йдеться про теологічну аргументацію.
2. Більш чіткого визначення потребує поняття ортодоксії, адже у кожній конфесії є своя ортодоксія, а в рамках протестантизму лютеранська ортодоксія не збігається у повному обсязі з її аналогом у Цвінглі. На мою думку, теологічна полеміка з політичним підтекстом, що розгорнулася між Лютером та Еразмом Роттердамським, сприяла би посиленню авторської аргументації щодо свободи і відповідальності у християнській етиці та онтоантропології.
3. У дисертації відсутнє чітке визначення статусу та дисциплінарної ідентичності саме богословської антропології, особливості її зв'язку з релігійною антропологією у постсекулярних контекстах. Специфіка останніх, їхній вплив на богословську антропологію взагалі випали з поля зору дисертанта, наприклад, принципові положення діалогу Габермаса з кардиналом Ратцінгером.
4. Дисертант занадто захоплюється політичною філософією Гегеля і зупиняється на спотвореннях гегелівської філософії, які виникають внаслідок «хибного прочитання» (*misreading*) його ідей та спрощення гегелівської діалектики. Але автор сам намагається інструменталізувати гегелівську діалектику для розширення функціонального потенціалу ортодоксального богослов'я. Для завдань, поставлених дисертантом, на мою думку, краще було би звернутись до політичних і морально-етичних імплікацій антропології Канта.
5. Варто було б для посилення аргументативної бази дослідження звернутись до соціально-антропологічного вчення Томи Аквінського, яке покладено в основу представницької демократії ЄС (принципи персоналізму, солідарності і субсидіарності)
6. У дисертації недостатньо використовується матеріал українських філософів та теологів, які торкались проблематики теологічне обґрунтованого політичного представництва. Тут доцільно було б проаналізувати праці митрополита Іларіона (Іван Огієнко), а також сучасні імплікації богословської антропології Сковороди, на яку спирається Дмитро Донцов у критиці політичного «українського гешефтарства», яке стояло на перешкоді розбудови української державності і політичного представництва.

Результати відкритого голосування:

"За" 5 членів ради,
"Проти" немає членів ради,
"Утримались" немає членів ради

На підставі результатів відкритого голосування разова спеціалізована вчена рада присуджує Бакірову Денису Руслановичу

(прізвище, ім'я, по батькові (у разі наявності) здобувача у давальному відмінку)

ступінь / ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки

(галузь знань)

за спеціальністю 033 Філософія

(код і найменування спеціальності відповідно до Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти)

Голова разової спеціалізованої вченої
ради

(підпис)

ПРОКОПЕНКО В. В.
(прізвище, ініціали)